3.10. Роль і значення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та практики ЄСПЛ для правової системи України

1. Основні документи

Документ	Значення для України
Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (European Convention on Human Rights, ECHR — ЄКПЛ)	основний європейський договір у сфері прав людини
Конституція України	ст. 9 — чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, є частиною національного законодавства
Закон України «Про ратифікацію Конвенції...» 1997 р.	Україна визнала обов'язковість ЄКПЛ та юрисдикцію ЄСПЛ
Закон України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» 2006 р.	визначає порядок виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ судами України

Україна і ЄКПЛ

ратифікація — 17 липня 1997 р.
↓
набрання чинності для України — 11 вересня 1997 р.

2. Місце ЄКПЛ у правовій системі України

Схема

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ
↓
ЄКПЛ як чинний міжнародний договір
↓
закони України
↓
підзаконні акти

Головне

ЄКПЛ:

✅ є частиною національного законодавства України;

✅ підлягає безпосередньому застосуванню судами;

✅ має враховуватися при тлумаченні національного законодавства.

Пастка

ЄКПЛ не має вищої юридичної сили за Конституцію України.

3. Чому Конвенція особлива?

ЄКПЛ – це не лише каталог прав.

Її система:

ПРАВО
+
міжнародний суд
+
індивідуальна заява
+
юридично обов’язкове рішення
+
міжнародний контроль за виконанням.

Саме тому ЄКПЛ є одним із найефективніших регіональних механізмів захисту прав людини.

4. Європейський суд з прав людини

Європейський суд з прав людини
(European Court of Human Rights, ECtHR – ЄСПЛ)

розташований у Страсбурзі.

Основна функція

контролює виконання державами зобов’язань за ЄКПЛ та протоколами до неї.

5. Хто може звернутися до ЄСПЛ?

Заявник	Може звернутися?
Фізична особа	✅
Група осіб	✅
Неурядова організація	✅
Держава	✅

Основні статті

Стаття ЄКПЛ	Механізм
33	міждержавна заява
34	індивідуальна заява

6. Принцип субсидіарності

ЄСПЛ:

❌ не замінює українські суди.

Первинний обов’язок забезпечувати права лежить на:

державних органах + національних судах України.

Схема

порушення права
↓
національні органи
↓
українські суди
↓
використання ефективних внутрішніх засобів захисту
↓
ЄСПЛ

Формула

ЄСПЛ = додатковий, а не первинний механізм захисту.

7. Основні умови звернення до ЄСПЛ

Схема

особа є жертвою порушення
+
використано ефективні внутрішні засоби захисту
+
остаточне внутрішнє рішення
+
4 МІСЯЦІ
↓
ЄСПЛ

Пастка ЄДКІ

строк звернення зараз – 4 місяці, а не 6.

8. Практика ЄСПЛ як джерело права в Україні

Стаття 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ»:

суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права.

Отже

ЄКПЛ

- практика ЄСПЛ
  ↓
  застосовуються українськими судами.

Пастка

практика ЄСПЛ – це не лише рішення у справах проти України.

Для правильного розуміння норм Конвенції враховується загальна практика Суду.

9. Для чого потрібна практика ЄСПЛ?

Текст Конвенції містить відносно короткі формулювання:

«приватне життя»
«справедливий суд»
«необхідне у демократичному суспільстві»
«майно»
«катування» тощо.

Саме ЄСПЛ:

тлумачить → конкретизує → розвиває зміст цих понять.

Формула

ЄКПЛ = норма
ЄСПЛ = зміст і стандарти застосування норми.

10. Основні методи і принципи тлумачення ЄСПЛ

Принцип	Суть
«Живий інструмент» (living instrument – живий інструмент)	Конвенція тлумачиться з урахуванням сучасних умов
Автономні поняття (autonomous concepts – автономні поняття)	терміни ЄКПЛ мають власне міжнародне значення
Ефективні права (practical and effective rights – практичні та ефективні права)	права мають бути реальними, а не формальними
Принцип пропорційності (proportionality – пропорційність)	втручання не повинно бути надмірним
Межі розсуду держави (margin of appreciation – межі розсуду)	державам залишають певний простір вибору
Позитивні зобов'язання (positive obligations – позитивні зобов'язання)	держава іноді повинна активно діяти для захисту права

11. Автономні поняття

ЄСПЛ не зобов'язаний приймати національну юридичну класифікацію.

Автономне поняття	Як тлумачить ЄСПЛ	Приклад
«Кримінальне обвинувачення» (criminal charge)	не залежить лише від того, чи називає держава провадження «кримінальним»	адміністративне правопорушення може вважатися «кримінальним» для

		цілей ст. 6 ЄКПЛ, якщо санкція має каральний характер
«Цивільні права та обов'язки» (civil rights and obligations)	може охоплювати спори, які у внутрішньому праві належать до адміністративної або публічно-правової сфери	спір щодо пенсії, соціальної виплати, професійної діяльності може підпадати під ст. 6
«Майно» (possessions)	ширше за право власності у національному цивільному праві	гроші, акції, вимоги, пенсійні права, ліцензії, законне очікування отримати майнову вигоду
«Приватне життя» (private life)	не обмежується домом чи сім'єю	ім'я, репутація, персональні дані, фізична і психологічна недоторканність, професійні відносини
«Житло» (home)	визначається фактичним і достатньо тривалим зв'язком особи з приміщенням	житлом може бути не лише об'єкт, що юридично належить особі
«Сімейне життя» (family life)	оцінюється за фактичними особистими зв'язками, а не лише за формальним шлюбом	стабільні фактичні сімейні відносини можуть становити «сімейне життя»
«Об'єднання» (association)	має автономний зміст для ст. 11 ЄКПЛ	професійне об'єднання може підпадати під захист, навіть якщо національне право відносить його до іншої категорії
«Релігія / переконання» (religion / belief)	Суд оцінює зміст і серйозність переконань, а не лише їх офіційну реєстрацію	певні світоглядні переконання можуть підпадати під ст. 9 ЄКПЛ
«Свідок» (witness)	може охоплювати не лише особу, яка формально має статус свідка за національним правом	показання особи, використані для засудження, можуть активувати гарантії ст. 6
«Суд» (tribunal)	не обов'язково орган, який у державі формально називається судом	важливо, чи є орган незалежним, безстороннім і чи має повноваження вирішувати спір
«Позбавлення свободи» (deprivation of liberty)	залежить від фактичної ситуації, а не від назви заходу	«адміністративне доставлення», утримання в установі чи фактична неможливість залишити місце можуть становити позбавлення свободи
«Покарання» (penalty)	визначається за сутністю та наслідками заходу	захід, названий «адміністративним» або «дисциплінарним», може бути покаранням за ст. 7 ЄКПЛ

Наслідок

те, що українське право не називає провадження «кримінальним», ще не означає, що ст. 6 ЄКПЛ не застосовується.

12. Принцип пропорційності

Особливо важливий для ст. 8–11 ЄКПЛ.

Типовий тест

втручання у право
↓
передбачене законом?
↓
переслідує легітимну мету?
↓
необхідне у демократичному суспільстві?
↓
пропорційне меті?

Формула

ЗАКОННІСТЬ + ЛЕГІТИМНА МЕТА + НЕОБХІДНІСТЬ + ПРОПОРЦІЙНІСТЬ.

13. Позитивні і негативні зобов'язання

Негативне зобов'язання	Позитивне зобов'язання
держава сама не втручається неправомірно	держава активно забезпечує захист
не катувати	розслідувати твердження про катування
не позбавляти незаконно життя	захищати життя від реальної загрози
не втручатися довільно у приватність	створити правові механізми захисту приватного життя

Формула

права людини = не лише «держава не втручається», а й «держава повинна діяти».

14. Процесуальні зобов’язання

ЄСПЛ розвинув процесуальний аспект окремих прав.

Наприклад:

Стаття	Матеріальний аспект	Процесуальний аспект
ст. 2	держава не повинна незаконно позбавляти життя	ефективне розслідування смерті
ст. 3	заборона катувань	ефективне розслідування тверджень про катування

Пастка

держава може порушити ЄКПЛ навіть через неефективне розслідування, незалежно від окремої оцінки самого первинного порушення.

15. Право на справедливий суд – ст. 6 ЄКПЛ

Одне з найважливіших для України.

Основні елементи

доступ до суду

- незалежний суд
- безсторонній суд
- суд, встановлений законом
- справедливість
- публічність
- розумний строк
- виконання остаточного судового рішення.

Важливо

ЄСПЛ визнає:

виконання судового рішення є складовою права на суд.

16. Стаття 13 ЄКПЛ

Право на:

ефективний засіб юридичного захисту
(effective remedy – ефективний засіб захисту).

Держава повинна створити внутрішній механізм, який:

реально здатний запобігти порушенню
або
припинити його
або
надати належне відшкодування.

17. Стаття 14 і Протокол № 12

Ст. 14 ЄКПЛ	Протокол № 12
заборона дискримінації при користуванні правами ЄКПЛ	загальна заборона дискримінації
має акцесорний характер	ширша сфера дії

Формула

ст. 14 = дискримінація + інше право ЄКПЛ.

Протокол № 12 = загальна недискримінація.

18. Рішення ЄСПЛ

Стаття 46 ЄКПЛ:

держави зобов’язуються виконувати остаточні рішення ЄСПЛ у справах, сторонами яких вони є.

Рішення щодо України

ЄСПЛ встановив порушення
↓
Україна має виконати рішення.

19. Що включає виконання рішення ЄСПЛ?

Три компоненти

СПРАВЕДЛИВА САТИСФАКЦІЯ
+
ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАХОДИ
+
ЗАГАЛЬНІ ЗАХОДИ

Захід	**Приклад**
Справедлива сатисфакція (just satisfaction – справедлива сатисфакція)	виплата присудженої компенсації
Індивідуальні заходи	відновлення становища конкретного заявника
Загальні заходи	зміна закону, судової практики, адміністративної процедури

20. Restitutio in integrum

Принцип:

restitutio in integrum – відновлення становища, яке існувало до порушення, наскільки це можливо.

Може передбачати:

- повторний розгляд справи;
- відновлення провадження;
- скасування наслідків порушення;
- інші індивідуальні заходи.

В Україні

Процесуальні кодекси передбачають можливість:

перегляду судових рішень за виключними обставинами,

якщо міжнародна судова установа встановила порушення міжнародних зобов’язань України у конкретній справі та виконання рішення потребує такого перегляду.

21. Загальні заходи

Якщо порушення має системний характер:

одного відшкодування заявнику недостатньо.

Україна може бути зобов’язана:

змінити законодавство

- змінити адміністративну практику
- змінити судову практику
- створити новий ефективний засіб захисту
- провести інституційну реформу.

22. Хто контролює виконання рішень ЄСПЛ?

Комітет Міністрів Ради Європи.

Схема

рішення ЄСПЛ
↓
остаточне
↓
держава виконує
↓
Комітет Міністрів контролює
↓
справа закривається після належного виконання.

Пастка

ЄСПЛ ухвалює рішення, але не здійснює основний політико-правовий нагляд за його виконанням.

23. Пілотне рішення

Пілотне рішення
(pilot judgment – пілотне рішення)

застосовується, коли:

багато однотипних заяв
↓
причина = системна проблема в державі
↓
ЄСПЛ визначає проблему

- вказує на необхідність загальних заходів.

Україна: ключовий приклад

«Юрій Миколайович Іванов проти України» - 2009 р.

Проблема:

тривале невиконання рішень національних судів.

24. Справа «Бурмич та інші проти України»

2017 рік.

ЄСПЛ констатував:

проблема невиконання судових рішень уже була визначена у пілотній справі «Іванов проти України».

Тисячі однотипних заяв були передані:

у площину виконання загальних заходів під контролем Комітету Міністрів.

Для ЄДКІ

Іванов = пілотне рішення.

Бурмич = системна проблема невиконання національних рішень.

25. Значення практики ЄСПЛ для українських судів

Практика ЄСПЛ використовується для:

Функція	Значення
Тлумачення прав	визначає зміст конституційних і конвенційних гарантій

Перевірки втручання	законність + мета + необхідність + пропорційність
Заповнення прогалин	допомагає визначити стандарт захисту
Конвенційно-сумісного тлумачення	національна норма тлумачиться максимально відповідно до ЄКПЛ
Формування судової практики	впливає на Верховний Суд та інші суди
Законодавчих реформ	рішення ЄСПЛ можуть вимагати змін законодавства

---

26. ЄСПЛ ≠ «четверта інстанція»

ЄСПЛ:

❌ не є апеляційним судом над Верховним Судом України.

Він не повинен просто:

- повторно оцінювати всі докази;
- виправляти будь-яку помилку національного права;
- замінювати український суд.

Він перевіряє:

чи призвела діяльність держави до порушення ЄКПЛ.

Формула

ЄСПЛ ≠ ще одна апеляція.

27. Доктрина «четвертої інстанції»

Якщо заявник лише стверджує:

«український суд неправильно застосував український закон»,

цього недостатньо.

Потрібно показати:

порушення конкретного права ЄКПЛ.

28. Дерогація під час війни

Стаття 15 ЄКПЛ:

війна або інша суспільна небезпека
↓
допускається тимчасовий відступ від окремих зобов'язань
↓
лише настільки, наскільки цього вимагає ситуація.

Але

не всі права допускають дерогацію.

Право	Дерогація
Заборона катувань – ст. 3	❌
Заборона рабства – ст. 4 § 1	❌
Ніякого покарання без закону – ст. 7	❌
Право на життя	суттєво обмежені можливості дерогації

29. ЄКПЛ під час збройного конфлікту

Діють паралельно

ЄКПЛ / міжнародне право прав людини
+
міжнародне гуманітарне право.

Пастка

війна не припиняє автоматично застосування ЄКПЛ.

30. Україна і міждержавні справи

Україна використовує ЄКПЛ не лише через індивідуальні заяви.

Стаття 33 ЄКПЛ

Україна подавала:

міждержавні заяви проти Російської Федерації.

Ключові приклади:

Справа	Значення
«Україна проти Росії (щодо Криму)»	системні порушення прав людини в окупованому Криму
«Україна та Нідерланди проти Росії»	Донбас, рейс MH17, повномасштабна агресія в межах юрисдикції ЄСПЛ

Це демонструє:

ЄКПЛ = не лише механізм «особа проти держави», а й міждержавний механізм.

31. Вихід Росії з ЄКПЛ

Росія припинила бути стороною ЄКПЛ:

16 вересня 2022 року.

Але ЄСПЛ:

зберігає юрисдикцію щодо порушень, які відбулися до цієї дати.

Пастка

припинення членства / участі ≠ зникнення відповідальності за попередні порушення.

32. Закон України 2006 року про ЄСПЛ

Повна назва:

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»
від 23 лютого 2006 року № 3477-IV.

Набрав чинності 30 березня 2006 року. Закон регулює виконання рішень ЄСПЛ проти України, усунення причин порушень Конвенції та впровадження європейських стандартів у судову й адміністративну практику.

Основні положення Закону

Стаття	Що треба знати
ст. 2	рішення ЄСПЛ є обов’язковими для виконання Україною
ст. 10	додаткові заходи індивідуального характеру → відновлення прав конкретного заявника

ст. 13	заходи загального характеру → усунення системної причини порушення
ст. 17	Конвенція + практика ЄСПЛ застосовуються судами як джерело права
ст. 18	порядок використання перекладів та оригінальних текстів рішень ЄСПЛ
ст. 19	перевірка законодавства й адміністративної практики на відповідність Конвенції

Стаття 17 прямо закріплює, що українські суди застосовують Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права. За ст. 18 за відсутності перекладу суд використовує оригінальний текст, а при розбіжності між перекладом та оригіналом – оригінал.

33. Основні справи ЄСПЛ проти України

Справа	Рік	Порушення / проблема	Значення
«Гонгадзе проти України»	2005	ст. 2 – право на життя	держава не забезпечила належного захисту життя журналіста та ефективного розслідування його зникнення і смерті
«Салов проти України»	2005	ст. 5, 6, 10	незаконність аспектів тримання, несправедливий суд + свобода вираження поглядів
«Каверзін проти України»	2012	ст. 3	системна проблема катувань / жорстокого поводження в міліції та неефективного розслідування
«Юрій Миколайович Іванов проти України»	2009	ст. 6, 13 + ст. 1 Протоколу № 1	пілотне рішення: системне невиконання рішень національних судів
«Бурмич та інші проти України»	2017	невиконання рішень	понад 12 тис. однотипних заяв передано в площину виконання пілотного рішення «Іванов»
«Олександр Волков проти України»	2013	ст. 6 + ст. 8	незаконне звільнення судді; системні проблеми дисциплінарної

			відповідальності та незалежності суддів; Суд вимагав поновлення заявника
«Вєренцов проти України»	2013	ст. 7, 6, 11	структурна проблема відсутності належного законодавчого регулювання мирних зібрань
«Тимошенко проти України»	2013	ст. 5 + ст. 18	свавільне тримання під вартою; обмеження свободи застосовувалося з метою, не передбаченою Конвенцією
«Бочан проти України (№ 2)»	2015	ст. 6	національний суд під час перегляду після рішення ЄСПЛ не може викривляти висновки ЄСПЛ; важлива справа щодо restitutio in integrum
«Полях та інші проти України»	2019	ст. 8	застосування Закону про очищення влади (люстрацію) порушило право заявників на приватне життя
«Сукачов проти України»	2020	ст. 3 + ст. 13	пілотне рішення щодо системної проблеми неналежних умов тримання під вартою та відсутності ефективного засобу захисту
Справи щодо протестів на Майдані («Шморгунов та інші проти України» та ін.)	2021	ст. 2, 3, 5, 8, 11	порушення під час розгону протестів, затримань, жорстокого поводження та викрадень активістів

34. Три особливо важливі системні справи

1. «Юрій Миколайович Іванов проти України»

невиконання національних судових рішень
↓
СИСТЕМНА ПРОБЛЕМА

↓
пілотне рішення 2009 року.

Україна мала створити ефективний внутрішній засіб захисту щодо тривалого невиконання судових рішень.

2. «Каверзін проти України»

жорстоке поводження в міліції

- неефективні розслідування
  ↓
  СИСТЕМНА ПРОБЛЕМА за ст. 3 ЄКПЛ.

3. «Сукачов проти України»

переповненість + погані санітарні умови в СІЗО

- відсутність ефективного засобу оскарження
  ↓
  СИСТЕМНА ПРОБЛЕМА
  ↓
  пілотне рішення 2020 року.